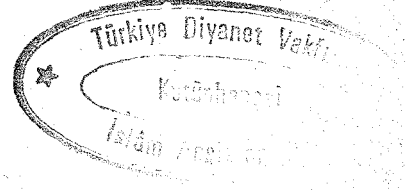

1

Millî Eğitim Bakanlığı İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Yayınları 1—6

İ s t a n b u l

Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi

Revue de l'Institut des Hautes Etudes Islamiques

YIL I

SAYI I

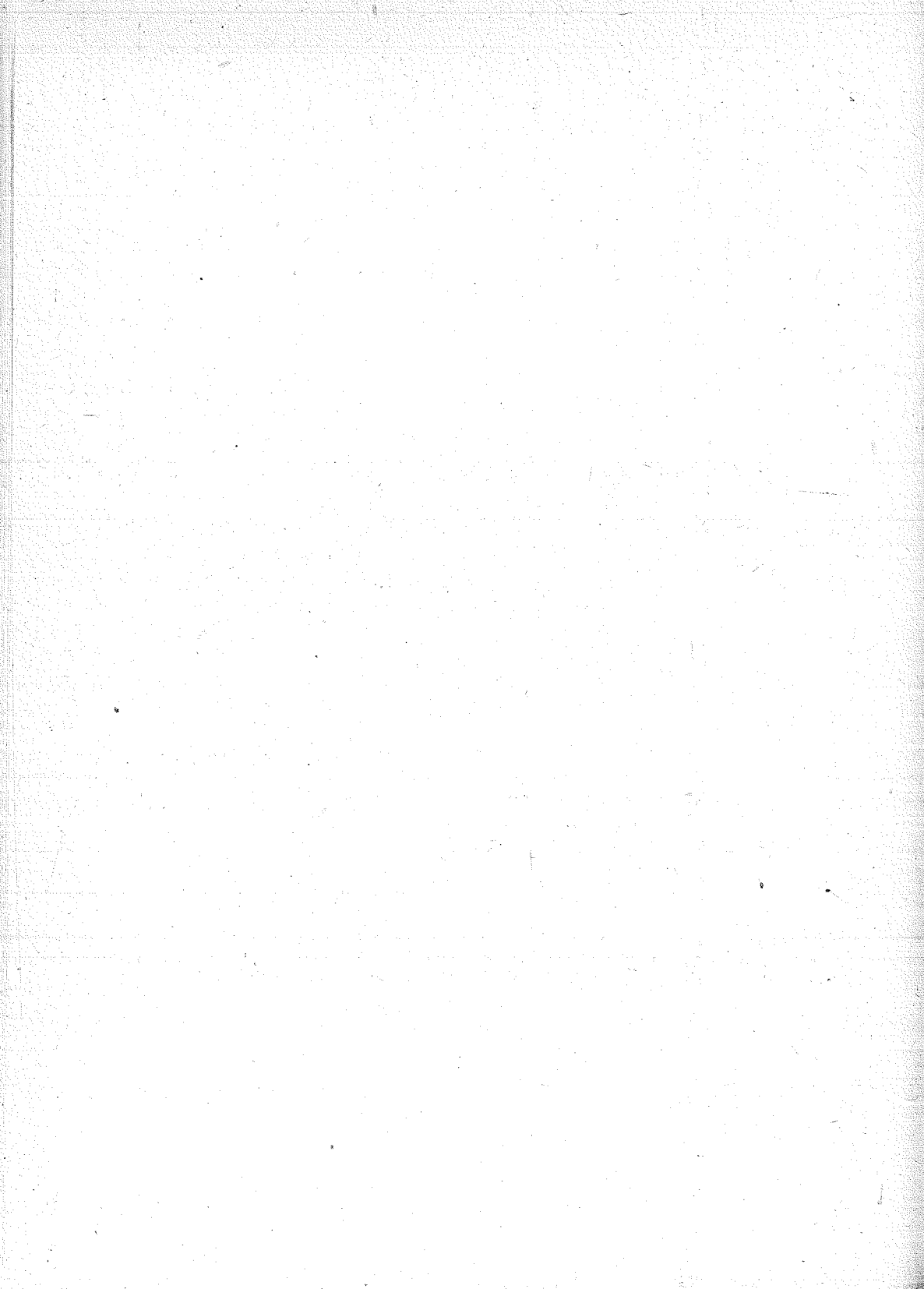
İSTANBUL YÜKSEK İSLÂM ENSTİTÜSÜ YAYINLARI : 6

Dr. İbrahim Kutluk

NAİLÎ-İ KADÎM

Hayatı ve Eserleri

OSMAN YALÇIN MATBAASI
Divanyolu Caddesi Ersoy Han, İstanbul, 1962

Ö N S Ö Z

Divan Edebiyatımızın en ünlü şairlerinden biri olan, XIX. yüzyıldan bu yana her divan tarzı şaire etkide bulunan Naili-i Kadîm'in, ne yazık ki, tam bir basılı divanı yoktu. Öteden beri bu eksikliği düşünür dururdum.

Bugün, fasiküller halinde gün ışığına çıkacak olan bu divan, bulabildiğim yirmi yazma divanın taranması sonucudur. Şiirlerin tenkitli basımına geçilmeden yeni yazmalara da rastlayacak olursam, onları da karşılaştırmıya katacağım.

Yayınlanacak olan bu inceleme sonundaki tenkitli basımın divanı şöyle hazırlanmıştır: 1755 sayılı Bağdatlı Vehbi Efendi (Süleymaniye), 2112 sayılı Atıf Efendi, 3976 sayılı Ayasofya, 800 sayılı Revan Köşkü (Topkapı Sarayı) kitaplıklarındaki yazmalarıyla tamamen karşılaştırılmıştır; Yalnız gazellerden, bazı müseddes ve terkiplerle bir kaç parçadan ibaret olan Bulak baskısı Divan da bu karşılaştırmıya dahil edilmiş, farklarda 5460 ve 5457 sayılı Üniversite kitaplığı yazmalarına da baş vurulmuştur ki, bu duruma göre 7 yazma karşılaştırılmış demektir. Bu karşılaştırmada yardımcı olarak 2631/1 Serez (Süleymaniye) kitaplığı yazması da yedek olarak kullanılmıştır. Bazı anlaşılmayan yerler için bütün yazmalara bakılmıştır ki, farklarda görülecektir:

Farklarda doğru sandığım rivayeti başa aldım, ötekilerini yanına yazdım. Eğer rivayet bir tane ise, sadece o farklı rivayeti yazmayı uygun buldum.

Naili i Kadîm'in bütün şiirlerini toplayabilmem için bulabildiğim bütün yazma divanları taramam gerekiyordu. Nitekim bulduğum yirmi divanı taradım. Hangi şiirlerin hangi divanlarda bulduklarını da, yerlerinde, gösterdim; gazellerde de kafiyelerinde işaretledim. Genel olarak, şiirlerin bulunmadığı

yazmaları işaret etmeyi uygun buldumsa da, müteferrik şiirlerin, buldukları yazmaları belirttim.

Kasidelerin tertibini, övülenlerin rütbe sırasına göre düzenlenmesini uygun buldum. Yazıldıkları zamanı tesbit edebildiklem de incelememde gösterdim.

Divan Edebiyatımızın pek değerli bir şairi olan Naili'nin anlaşılması artık pek mümkün değildir. Onun için, gerçekten çok güç olan kasidelerini Türkçeleştirmeyi, kısmen de açıklamayı düşündüm. Yalnız bu hazırlığının bu kitapla birlikte verilip verilmeyeceğini bilmiyorum. Türkçeleştirme ve açıklamalar, belki, Yüksek İslâm Enstitüsü dergilerinden birinde - tabii divan yayımlandıktan sonra - bir, ya da iki makale olarak çıkar. Belki de divanın yayımı bittikten sonra divana ek bir fasikül olarak yayınlanır. Artık bunun gereği divanın yayımının bitimine bağlıdır.

Kitaplıklarındaki iki yazmayı karşılaştırmam için lütfeden Prof. Bay Cavit Baysun ve bir kaç formadan ibaret yazmalarını veren İstanbul Kitaplıkları Tasnif Komisyonu Üyesi rahmetli Sayın Nail İnal Beyefendilere teşekkürlerimi sunarım.

Bir kitap olarak gün ışığına kavuşmasını temin eden Yüksek İslâm Enstitüsü Yayın Komisyonu Başkanı ve üyeleri arkadaşlarımı da burada şükranla anmak isetrim.

Doğumu : 1006 — 1011 / 1598 — 1603, ölümü : 1077/1666

Asıl adı Mustafa Çelebi olup İstanbullu ve Pirî Halife adında birinin oğludur. İyi bir tahsilden sonra Dîvan Kalemî'ne girmiştir. İhtimal ki orada ; devletin her işinde re'yine müracaat edilen 1048/1638 de Bağdad seferinde ölen ve IV. Murad'ın çok sevdiği Rûznâmçeci İbrahim Efendi'ye intisab etmiştir. Belki de bu zat, Divan Kalemî'nde, Nailî'nin inhasını yapacak bir âmiri de olabilir. Nitekim şu beyti: «Keremli kalemin, Nâili hakkında, şükr ve minnet beklemeksizin, ümidini husule getirecek bir sahife yazınca» ve devamı¹ bu fikrimizi te'yid eder mahiyettedir ki, bu beytler Nâili'nin terfiini reca etmesinden başka bir şey olmasa gerektir. Böyle olmasa bile esasen herkese iyilik yapmakla şöhret bulmuş ve herkesin işini, padişaha olan yakınlığından dolayı kolayca halledebilen İbrahim Efendi'ye intisab edebilmesi pek tabiidir. Bu intisap şüphesiz şâirin lehinde olmuş, değeri takdir edilerek kolayca terakkî ettirilmiştir.

1 *Hakkında hâme-i keremîn ol zamanda kim
Bi-îmtinan sahife-tırâz-ı ümîd olur*

ve :

*Ol feyz ile bulur şeref-i nâmı ezdiğâd
Biçareye terekki-i lütfun müfîd olur (Kaside 29/12 ve 13)*

Burada gösterdiğimiz sayılar, makalemizin «Nailî'nin Eserleri» kısmında tarif ve tavsifleri yapılan bütün divanlarla karşılaştırarak tenkitli basımını hazırladığımız «Naili Divanı» etüdümüzdeki sayılardır.

Naili-i Kadim denmesine sebep; kendisinden iki yüz yıl sonra gelen (ö: 1293/1876) Naili'den ayırt etmek içindir, bu ikincisine de Naili-i Cedit denmiştir.

Mümtâziyyet, fesahat, münakkahiyet ve i'câzı ile hemensivriilen bu şâir, etraftan hased ve garaz da tolamaya başlamıştır. Fakat IV. Sultan Murad'ın ilk zamanlarında, Nâili'nin de hayranlığını çeken ve kasidelerinde tamamiyle izinden gittiği ve taklit ettiği Nef'i vardır. Ve yine o devrin şâirlerinden Vecdî ve Cevrî Nâili'den daha çok tanınmış bulunuyorlardı. Nitekim İran Elçisinin musalâha ve ecnebi devlet sefirlerinin de tebrik için kabul edildiği günde tertiblenen Dîvan'da, Cevrî'nin Bağdad Fethiyesi, Sultan Murad için hazırlanan altın levhalar ve dört gümüş sûtûn ile müzeyyen tahtın üzerine Hattat Mahmud Çelebi'nin nefis hattı ile yazılmıştı. Bu da gösterir ki, Nâili, Sultan Murad'a «Etmış» redifli bir kaside ve Bağdad Fethiyelerini yazmış olmasına rağmen o kadar şöhret bulmuş değildir². Bu devirde ve aynı tarihe rastlayan bir kasidesi daha vardır. O da 1049/1639 da İran ile muvaffakiyetli bir sulh yaparak dönmüş olan Sadr-ı A'zam Kara Mustafa Paşa içindir.

Kara Mustafa Paşa sözden anlamıyan câhil bir vezirdir. Fakat başardığı iş çok mühimdir. Her ne kadar zafer, padişahın himmeti ile kazanılmış ise de ondan sonraki gayret ve musalâha da Sadr-ı A'zâmın eseridir. Bu muahede 1032/1623 de Acemlerin eline düşen ve onların zulmünde inliyen, İmparatorluğun cenup kilidi mevkiinde bulunan bir şehrin, 15 sene sonra tekrar anayurda iâdesini sağlamış oluyordu. Halktan biri gibi duyan ve halk efkârına terceman olan şâir de, Sadr'ı A'zama, bunun için bir Kudumiyye yazmıştı³.

² *Padişahım seni Hak Hüsrev-i zîşan etmiş*

Lâyık-ı saltanat-ı taht-ı Süleyman etmiş

ve

Gazâ mübârek ola ey Şehinşeh-i Gâzi

Ki âlemin sana tefvîz olundu ihrâzi

matla'lı kasideleri (kaside 8 ve 9).

³ *Müjde ey sadr-ı vezâret kim o dâverdir gelen*

Sadr-ı A'zam yâni serdar-ı muzafferdir gelen

matla'lı kaside (kaside 12).

Bu devirde henüz genç ve şiirde acemi bulunan şâir, Kara Mustafa paşadan da yüz göremedi. Onun yerine gelen, şiirden anlıyan, Civan Odabaşı namıyla ma'rûf Sultan Zâde Semin Mehmet Paşaya (1054/1644) intisab için bir kaside yazdı. Münevver tabaka onu şiirden anlar telâkki ediyordu. İstikbaline bile çıkmışlardı: «Ahali onu seyr etmek için geçeceği yollarda su gibi aktı, Vezir-i A'zam ise İskender gibi denizi akıttı (bk. kaside 13/14 ve İskender gibi denizi akıtmak)⁴, «Ne güzel ve mes'ud geliş ki, onu haber vermek için, yolu üzerindeki insanlar birbirinin izine basarlar. Vezir-i A'zamin geliş-i, ki bütün insanlar saf saf olup onu karşılamak için yolu üzerinde dururlar (bk. ay ni kaside 11,12)⁵. Naili şiirden anlamıyan Sadr-ı A'zamdaki sonra sözden anlıyan Sadr-ı A'zama şöyle diyordu: «Ben söz kumaşı tâciri olalıdan beri senin tabiatın gibi kemâl cinsinin bir müşterisini görmedim (bk. kaside 13/45)⁶, Cemşid mesnedli ve söz bilen Sadr-ı A'zama düa et ki, kemal sahiplerinin gönlü bazusuna kurtuluş muskasıdır (bk. kaside 13/83)⁷. Bu esnada Nâfilinin anası babası da hayatta değildir: «Felek beni ana ve baba mahabbetinden mahrûm edip, doğduğum yerde, yabancı haline

⁴ *Su gibi akdi cihan halkı temâşâ-gehîme
İtdi deryâyı Skender gibi gûyâ seyyâl*

Güya İskender elçi göndereceği devletlere kıyafetini değiştirerek gidermiş. İstanbul'da Kaydafa adında (İzmir'deki Kadife Kalesi, bu zat tarafından yapılmış) bir hükümdar varmış. Buna da, elçi olarak, İskender gitmiş. Halbuki Kaydafa evvelce İskender'in resmini yaptırmış olduğu için onu tanıyormuş; tevkif ettirmiş. Kendisine kılıç çekmemek üzere, yemin ettirdikten sonra, salıvermiş. İskender hem intikam almak, hem de yeminini bozmamak için İstanbul boğazını kazdırmış. Karadeniz'in suları ile Kaydafa'nın hükümet mekkezini suya boğmuş (Kamusül'l-A'lâm)

⁵ *Habbezâ makdem-i ftrûz ki tebşîri için
Birbirin bî-siper eyler ser-i râhında rizâl
Makdem-i Asaf-ı A'zam ki halâyık saf saf
Reh-güzârında durur muntazır-ı istikbâl*

⁶ *Görmedim olalı sevdâ-ger-i kâlâg-ı suhan
Tab'-ı pâkin gibi bir müşteri-i cins-i kemâl*

⁷ *Sadr-ı Cem-câh-ı suhândana düa kıl ki odur
Hırz-ı bâzû-yı necât-ı dil-i eshâb-ı kemâl*

getirdi ve ayaklar altında ezdirdi» (aynî kasîde 63)⁸. Şair yeni Sadr-ı A'zamdan çok şeyler ummakta ve istemektedir. Artık şairler arasında daha çok kıskançlıklar toplamaya başlamıştır. Zamandan çok şey beklediği halde hiç bir şey elde edememiştir. Kısacası hiç bir şey değildir: «Kemal sahibi olmakla itham ediyorum, irfan mücrimi olduğumu isbat için felek halime taliimle şahid oluyor» (bk. aynî kasîde 64)⁹, «Feleğin mezhebinde ma'rifetin cürüm, hünerin töhmet, fikrin günah olduğunu anlıyamam» (aynî kasîde 69)¹⁰.

Şâirin Sultan Zadeden faydalandığında hiç şüphe olmasa gerek, zira onu o kadar lâıyk olmadığı şekilde medh ediyor ki (bk. aynî kasîde 40—44)¹¹. Hatta şu nefis beyti bile, hakikatten çok uzak olduğundan, ne kadar da bir yama gibidir: «Senin devrinde fitnenin yok olduğunu hayal edince dil-berin yanağındaki ben mevhum bir nokta halini alır (bk. aynî kasîde 53)¹²».

Şâirin koruyucularından biri de sonradan vezir olan Defterdar Salih Paşa'dır. Naili, Paşanın vezâret rütbesi ile Defterdar

8 *Beni bi-behre-i mikr-i peder ü mâder edip*
Doğduğum yerde Felek itdü garib ü pâ-mâl

9 *Töhmet-âlüd-ı kemâlim ki Felek bahtım ile*
Gürm-i irfânımı isbata olur şahid-i hâl

10 *Mezheb-i çerkde fehmi eyliyemem olduğuna*
Mârifet cürm ü hüner töhmet ü endişe vebâl

11 *Sensin ol sadr-ı muazzam ki mübâhât eyler*
Ferş-i eyvân-ı şükûhunda bulan saff-ı niâl

Sensin ol âlem-i pür hikmet ü dâniş ki kader
Levh-i mahfûz-ı zamirinden ider âhz-ı meâl

Sensin ol nusha-i manzume-i hikmet ki olur
Fehm-i ser-nâmesi akla sebeb-i istikmâl

Sensin ol hâsil-ı devrân-ı felek kim gelmez
Sadra bir sencileyin dâd-ger-i ferruh-fâl

12 *Fitne devrinde adim olduğun ettikee hayâl*
Ruh-ı dilberde ~~dâd-ger~~ nokta-i mevhumêye hâl

Bu beytin güzelliği hükmünü, Divan Edebiyatı ölçüsüne uyarak verdik.

oluşu münasebetiyle, 1054/1644 de bir kaside yazmıştır (bk. kaside 14)¹³. İcraatında, umulduğu gibi çıkmıyan Sultan Zade, Pağışah Deli İbrahim'in arzularına yardım etmekten başka bir şey yapmadı. Hanya Fatihi Yusuf paşa'yı [(IV. Murad zamanında Silâhdar, sonra Miarahor ve nihayet Sultan İbrahim zamanında Paşa olmuş ve Sultan Zâde'nin sadarete getirilmesinde rolü bulunmuştu. Nâili'nin, Silâhadar Yusuf Ađa'ya da, bitmemiş bir kasidesi vardır (bk. bitmemiş eserler, kaside 4)]¹⁴ katlettirmek isterken elinden sadaret mührü alındı ve Yusuf Paşaya verildi ise de Yusuf Paşa kabul etmedi. 28 şevval 1055 / 18 aralık 1645 de Defterdar Vezir Salih Paşa sadarete getirildi. Güzel bir nesip ile başlıyan bu kaside Yusuf Paşa'nın katlinin ertesini günü olan 10 zilhicce 1055 / 26 ocak 1646 da kurban bayramı tebriki olmak üzere yazılan bir « İydiyye » dir « Hem bayram olması, hem de devlet ve ikbâlde Dârâ gibi olan bir vezire sadaret mührü verilmesi, onun zamanında bayram tebriki yapılması ve başlangıcı bayram olan bir devir şevk ve tarab husule getirmez mi? (bk. kaside 15/15 16) »¹⁵. Şair artık kendinden emin ve değerini müdriktir: « Hu-zûrunda öğünürse ma'zur görülmelidir, sihirbaz mı değildir, şâir mi değildir? Ben ma'na mahkemesini süsliyenim, bu kasidem de şâirliğime kuvvetli bir delil değil midir? (bk. aynı kaside 35,

13 *Minnet Allâha ki bir Âsaf-ı sâhib-temkin*
Sadr-ı vâlâ-yı sadâretde yine oldu mukîm
matla'lı kaside.

14 *Leb-i deryâda seyrân eyle vâlâ kasr-ı hünkârı*
Ki olmuş akl-ı kül hayrân-ı isti'dâd-ı mi'mârı
matla'lı kasidedir. 16 beyittir. Aneak girizgah yapabilmiş, ve 5 beyit yazabilmiştir.

İhtimal, Yusuf Paşa'nın gözde olduğa zamanlarda bu kasideye başlamış, Paşa'nın sadarete getirilmesi ihtimalini de hesap etmiş, fakat Paşa kabul etmeyince bir müddet sonra da gözden düşünce, medhiyesini tamamlamak lüzumunu duymamıştır.

Mamafih sonradan tamamlamak ta çok tehlikeli olurdu.

15 *Hem İyd ola hem hâtem-i devlet ola râzî*
Bir Sadra ki ikbâlde Dârâ mı değildir
Ahdinde olup tehniye i İyd peyâpey
Bir İyde ol ahd tarab-zâ mı değildir

36) » ¹⁶. Salih Paşa için olan III. ve son kasidesi de bir şükrâne olarak yazılmıştır. Nâili Salih Paşadan hem ma'nen hem de maddeten faydalanmıştır. İhtimal ondan epeyce câize aldığı gibi kendi mevki ve makamını da yükseltebilmiştir : «Ey çok keremli vezir! Lutfun beni memnun etti, Allah da zâtını hatalardan esirgesin. Ey kerem sahibi Sadr-ı A'zam! Bu senâcına zahîr oldun Allah da senin devletli ömrünü artırsın. Keremin, muradına ermiş olan beni iltifatınla kul etti, nasıl olduğu bilinmeyen Allah da senin ikbâlini dâim etsin. Lutfun beni akran ve emsâlim arasında yükseltti, in'am ve ihsanını fazlasıyla gördüm. Lutf ve âtifetinin eseri tabiatıma terakkî verdi, medhin şerefiyle içimde zevk duydum (bk. kaside 16/1-5) » ¹⁷. Şu samimi beytlerde gösteriyor ki, Nâili onun câizelerinden faydalandığı gibi mevkii de yükselmiş, belki de bu zamanda, Maden Mukaata'ası Ser-Halifesi olarak, akran ve emsali arasında sıvrılmıştır. Salih Paşa'nın medhine dâir üç kaside söylemiştir : «Senin vasfında olmak üzere hoş gidecek üç kaside söylemiştir ki, her biri metinlere şerh yazanlara hayret vermektedir (bk. aynı kaside 49, diğer kasideleri de 14,15 sayılı olanlarıdır) » ¹⁸.

16. *Ma'zûrdur eylerse huzûzunda mubâhat
Sâhir mi değildir suhan-ârâ mı değildir
Ben mahkeme-pîra-yı maânî bu kasidem
Şâirliğime hüccet-i akvâ mı değildir*

17. *Etdi ey Âsaf-ı ekrem beni lütfun memnûn
Hak hatâlardan ide zâtını mahfûz masûn
Oldun ey Sadr-ı mükerrrem bu senâ-gûya zahîr
Eyliye Hazret-i Hak devlet ü ömrün eszân
İltifatınla bu nâ-kâmı kul itdi keremin
Ide ikbâlini pâyende Hüdâ-yı bi-çân
Ser-firâz eyledi lütfun beni akrânımdan
Gördüm in'amını ihsânını hadden btrân
Tab'ıma verdi terakkî eser-i âtifetin
Hâsil itdüm şeref-i medhin ile zevk-ı derân*

18. *Üç hoş-âyende kaside didi evsâfında
Ki olur her biri hayret-dih-i şürrâh-ı mütân*

Salih Paşa'nın Davud Paşa'da, hastalıklara okuyan bir imamın evinde, 18 şa'ban 1057/18 eylül 1647 de, kuyu ipi ile Sultan İbrahim tarafından boğdurulmasından sonra, şâir kıymetli ve lutufkâr bir hâmi kaybetti.

Akabinde sadarete getirilen Ahmed Paşa'nın Sultan İbrahim'in kızı Bibi Sultan ile evlenişi çok önemli bir olaydı. Düğün şâirler arasında ehemmiyetle telâkki edildi ve bir şiir yarışmasına sebep oldu. Padişahın sarayında gayet tantanalı bir şekilde tertip edilen ve ziyafetleri 18 gün devam eden bu meşhur düğüne Nâilî de «Suriyye» si ile iştirak etti. En uzun kasidesi olan bu 91 beytlik «Suriyye» sinde, yayılmıya başlayan şöhretini ilân ve kendini diğer şâir arkadaşlarından üstün telâkki ediyordu: «Şu âşık Nâilî'ye merhametini lâyük görüp, lutf et ki, parmakla gösterilir bir şâirdir. Hem mana memleketini süsliyen bir padişah, hem vafını âdet edinmiş kayıdsız bir dilencidir» (bk. kaside 17/59,60)¹⁹. Kasidesinin lâtif tabiatian eseri olduğunu, ham tabiatlı her şâirin nazma letafet veremeyeceğini, söz ve ifade güzelliğinin Allah vergisi olduğunu, diğer şâirlerin sözlerinin katır boncuğu, kendi sözlerinin ise inci olduğunu, zamane şâirlerinin bakışlarında insaf ve mürüvvet bulunmadığını söyledikten sonra muasırı bulunan şâirlere şöyle ta'rizlerde bulunur: «Feryâd ki, asrımızın şâir arkadaşları bir alay söz geveliyen ve çan çan eden şâirlik da'vacılarıdır.. O münafıklık çarşısının tüccarı bulunan şâirlerin incileri hilekârlık sandığının katır boncuklarıdır» (bk. aynı kaside 80,82)²⁰. Kendisi gibi söz ehli olanların külhande olduğunu, fa-

Bu kaside Zadra Kalasının Budun'a ilhak edilmesini temenni etmektedir:

*An karîb ideler ümmîd odur inşallah
Kal'a-i Zadra'yı da dâhil-i ser-hadd-i Budun*

(bk. Beyt 44).

¹⁹ *Şâyeste görüp Nailî-i bî dile rahmin
Lütfeyle ki bir şâir-i engüşt-nümâdır
Hem pâdişeh-i memleket ârâ-yı maâni
Hem vafına mu'tâd bir âlüfte gedâdır*

²⁰ *Feryâd ki yârân-ı suhan-perver-i asrın
Hâlâ bir alay müddei-yi yâve-derâdır*

kat gül bahçesinin çaylakla karganın, kafes ise bülbülün yeri bulunduğundan dem vurarak zamandan acı acı şikâyet eder (bk. aynı kaside 69 — 87).

Bu kaside Nâîli'nin şöhretinin artık te'essüs ettiğine delildir. Sayılamıyacak kadar kötülük ve fenalıkları bulunan bu Sadr-ı A'zam için Nâîli'nin böyle bir medhiyye yazması, ilk nazarda, şâirin ahlâkı ve karakteri hakkında fena hüküm verdirirse de bu düşünce doğru değildir. Zira, evvelâ, Ahmed Paşa zeki ve muktedir bir adam diye tanınmaktadır, fenalığı henüz bilinmemektedir. Fenalığını, kötü bir adam olduğunu icraatı gösterecektir. Saniyen bu düğün hânedân-ı saltanatın bir düğünüdür. Salisen bu nevi' düğünler şâirler arasında kaside yarışmalarına münce olur ki, en mühim sebep de budur. Şâir böyle zamanlarda yazdığı kasidesiyle diğer şâirlere tefevvuk edecektir. Nâîli de bu kasidesinde, yukarki paragrafta gösterdiğim gibi, kendisini diğer şâirlerden üstün göstermiş ve onlara atıp tutmuştur.

Mürüvvetsizlik, rüşvet ve adâletsizlikten, halk gibi, Şâir de bunalmıştır. Padişah kaside verilecek değerde değildir. Padişaha, Sadr-ı A'zama rüşvet vermekle doyuramıyan vükela da cimrilemiştir. Nihayet Nâîli, İbrahim Efendi oğlu İsmail Paşa'yı kendisine hâmi bulmuş, Paşanın vezâret rütbesiyle Defterdar oluşu münasebeti ile ona bir kaside takdîm etmiştir. İşte Nâîli'nin o zamanı: «Mürüvvet kıtlığı bulunan bu yıllarda -riyasız olarak söylüyorum ki - eşrafın en keremlisi ve kerimlerin en zengini sensin» (bk. kaside 24/18)²¹... Vezaret rütbesi ile Defterdarlığı ona az görür ve onun ihsanlarını padişahcasına bulur, Sadr-ı A'zam olmasını temenni eder: «Sendeki bu haşmet ve devlete nisbetle Defterdarlığın büyük makaamı ehemmiyetsiz bir pâyedir» (bk. aynı kaside 6)²², «Bu padişahcasına ihsanla-

ve

*Ol hâcegigân-ı ser-i bâzâr-ı nifâkın
Gevherleri har-mühre-i sandûk-ı degâdır*

21 *Sensin bu kaht-ı sâl i mürüvvetde bi-riyâ
Eşrafın ekremi küremânın tüvangeri*

22 *Bu ihtîşâm u devlete nisbet cenâbına
Dun pâyedir makam-ı mehin Sadr-ı Defteri*

rın, ehl-i dilin ma'nevi yardımı ile, seni Sadr-ı A'zam eylediği vakıt senâkarın bulunan bu kuluñu devlet işleri ile meşguliyetten ve ikbâlden unutmâ» (bk. aynı kaside 21,22 ve devamı) ²³. Artık bu devirde Nâîi kendisini bütün şâirlerin üstünde görmektedir: «Şâirlerin en başı olan o söz mucidi ki, kız oğlan kız gibi (yani yepyeni, hiç kullanılmamış) fikirleri nazmın gerdek odasındaki hûrî gibi güzellerin başı örtülüsüdür» (bk. aynı kaside 35) ²⁴.

18 receb 1008/18 ağustos 1648 de Hezâr-pâre Ahmed Paşanın katlinden sonra, Sadarete, Sofî Mehmet Paşa getirildi. Rüşvetlerin apaçık alınışı, mansıbların satılmasının mubah olduğu Samur Kürk Devri denilen bu zulüm devrinden sonra Mevlevî ve uzlete çekilmiş bulunan, bu yüzden Sofu lâkabını kazanan Mehmet Paşa'yı, bütün halk gibi, Nâîi de bir kurtarıcı saydı. Bu karışık ve alçaklıklarla dolu devir sanki Sofu Mehmet Paşa'nın himmeti ve dirayeti ile pîr ü pâk olacaktı. Nâîi de onun sadarete getirilişinden evvelki devri kasidesinde şöyle anlatır: «Allah bilir ki cefa kılıcından yaralanmıştık, kaza kaşında birtürlü kıvrıntı görürdük (yani kazay-ı ilâhi bize kaşlarını çatmıştı). Feleğin sâzendesi olan zühre, meclisi, kulağa hoş gelen terennümlerden hâli görünce, sazını yere vurmıştu. Vahşetle dolu olan bu zulüm meclisinde, arkadan kulağa akseden, ancak mazlumların ahıydı. Devlet nüshası ümit ve aman râbitası olmaksızın bir iki hava ve hevesine tabi kimseden ibâret kalmıştı. Ne olduğu bilinen bir takım rezil şahıslar sühâ yıldızından daha yüksek mevki'lere geçmişlerdi. Hele Eyüp şehri şehrimizin mahşeri olmuş ve her köşesi şekaavet erbâbının fitne ve fesadı gürültüsü ile dolmuştu. Göklerin boşluğundan yağan yağmurun her damlası ciğer delen temrenli (temreni ciğerleri delen) bir zulüm oku idi. Bu kalabalık zulüm şehrinde süslü elbise

23 *Eyler seni bu bahşis-i şâhâne an karîb
Yârâ-yı ehl-i dil alem-efrâz-ı serveri
Ol demde şugl-i devlet ü ikbâlle heman
Hâtrdan etme dâr bu abd-i senâ-geri*

24 *Ol mübdi-i ser-âmede kim bîkr-i fikridir
Hûrt-veşân-ı hacle-i nazmın muhadderi*

giyen bir iki alçağın elinden neler çekiyorduk. Keder tozu hâtı-
rımızdan silinmezdi, kalb aynamız ise cefa taşından kırılmıştı»
(bk kaside 18/1-10) ²⁵.

Değişen hâdiselere de şöyle işâret eder: «Halkın ciğer ya-
kan halini görmekle beraber Allahın lutf ve kereminden ümidi-
mizi kesmiş değildik. Hadiseler rüzgârı gizliliğın renksiz perde-
sini kımıldatmakla türlü garip şekiller gösterdi. Hümâ kuşunun
kanadı gölgesi altından kaçanlar, sonunda, baykuşla komşu
olmağa can verdiler (bk. aynı kaside 15-17) ²⁶. İşte nihayet kur-
tarıcı Sofu Mehmet Paşa geldi: «Allaha hamd olsun ki ahali se-

25 *Mecrûh idik Allâh bilür ttr-i cefâdan*
Bin gûşe görürdük hum-i ebrû-yi kazâdan
Sâzın yere çalmıştı görüp meclisi hâli
Nâhid-i Felek zezeme-i gûş-resâdan
Bu meclis-i pür vahşet-i bi-dâdda ancak
Mazlûmlar âhiydi gelen gûşa kafâdan

Bi-râbita-i emn ü aman nusha-i devlet
Olmuştu ibâret bir iki ehl-i havâdan
Mâhiyyeti ma'lum olan eşhâs ı erâzil
Bâlâter idi mertebede necm-i sühâdan
Olmuştu hele şehrimizin mahşeri Eyyüb
Her gûşesi pür şûr u şagab ehl-i şakaadan
Bir nâvek-i bîdâd idi peygân-ı ciğer-dûz
Her katre ki bâride olur cevû-i semâdan
Bu müzdeham-âbâd-ı sitemde ne çekerdik
Bir iki fîrûmâye-i zîbende kabâdan
Hiç gitmez idi gerd-i keder hâtırimızdan
İşkeste idi âyinemiz seng-i cefâdan

26 *Halkın görüp ahvâl-i ciğer-sûzunu amma*
Me'yûs değildik kerem ü lütf-i Hüdâdan
Eşkâl-i garîb itdi ıyan bâd ı havâdis
Bir cümbüş ile perde-i bi-reng-i hafâdan
Hem-sâye-i bâm olmağa can verdiler âhir
Anlar ki gürîzan idi şehperr-i hümâdan

vindi, ferahlık eseri topraktan ta süreyyaya kadar yükseldi » (bk. aynı kaside 18)²⁷.

Bir Şâir, halkın hissiyatından hariç kalamıyacağına göre, o da, bu giden devirden nefret, gelen devri de, ideal bir devir olarak telâkkî etmiştir. Halvetî tarikatine mensup, mevleviliğe de muhib olan şâir, bu ihtiyar Mevlevînin, tarikat kisvesinin altındaki gönlünü arımadığını, gönül aynasındaki pası silmediğini, ruhunu yüceltmediğini, ser ile ser-pûşu ayırmadığını, herkes gibi, ne bilsin. Sofu Mehmet Paşa'ya, bir yıl sonra 1059/1649 yılında, bir « Temmuziyye » daha yazdı. Her halde Nailî'yi artık burada ayıplıyabiliriz. Ne mal olduğu tamamıyla tahakkuk etmiş hun-hâr bir zalime âdil, müşfik demek; hasis olan bir kimseyi cömert diye ögmek, ancak birşey koparmak için olabilir ve insanoglunu aşağılatır (bk. kaside 19)²⁸.

Nâilî bu devirde Şeyhü'l-İslâm Bahâyî Efendi'ye de bir kaside yazdıktan sonra 1059/1649 dan 1066/1655-6 ya kadar bir sükût devri geçirmiştir. 1066/1655-6 da vezâretle Defterdarlığa getirilen ve yine aynı sene içinde Şeyhü'l-İslâm Mes'ud Efendinin işvasıyla katledilen Defterdar Zâde Mehmet Paşaya iki kaside takdim etmiştir. Hattat, şâir, çok kerîm olan bu vezire yazdığı kasidesinde, kanaatimize göre, kendi hayatının akisleri vardır (bk. kaside 25,26)²⁹.

Safâî Tezkiresi, akrasının hasedleri ve gammazlıkları yüzünden, evâil-i halinde, Sadr-ı A'zamın gazabına uğrayıp nefyedildiğini söyler*. Bu nefyin ne vakit olduğunu, neden ileri geldiğini, hangi Sadr-ı A'zamın gazabına uğradığını maalesef bilemi-

27 *El-minnetü l'illâh ki olup şâd halâyık*
Âsar ı ferâh irdi süreyyâya serâdan

28 *Temûzdur ki cihan gark-ı tef-i tâb olmuş*
Zemin gûdâhte-i tâb-ı âftâb olmuş

matla'lı ve olmuş redifli kasidesi.

29 *Kalem ki zemzeme-perdâz-ı bezm-i ma'nâdır*
Mediha-senc-i semiyg-i Habîb-i Meolâdır

ve

Ey ser-nüvişt-i defter-i erbâb-ı câh kim
Hak eylemiş vücûdunu âri kusûrdan

matla'lı kasideler. İkinci kasidenin matla' beyti kafiyeli değildir.

* Safâyî Tezkiresi, N harfi, matbu Tezkire, s. 519 — 20.

yoruz. Yalnız «Bî-günah bir gönlün maarif töhmetiyle cezaya seza görülmesi garip bir temaşadır» (bk. kaside 25/23)³⁰, demesi ve Defterdar Zâdenin sadarete getirilmesini düâ etmesi «Dünya şâirlerinin ümidi olan o âlî mesned, yani sadaret mevki, senin karargâhın olsun» (bk. aynı kaside 34)³¹ sözleri onun sürgünde bulunduğunu, ve yine Mehmet Paşaya verdiği diğer bir kasidede: «Kendilerini medh etmiş olduğum vekarlı ve keremli zatlardan gördüğüm cefâ Hazretinin malumu değil mi?» (bk. kaside 26/25)³² şikâyeti de kendi hâmisi zannettiği kişiler tarafından nefyedildiğini gösterir. Şâir, nefyine sebep olan kimseleri, açıkça söylememiş ise de imâ tariki ile zikretmiştir: «Bu zamanda bir takım sağır ve körden işittiğim; ayıplanmak, gördüğüm de tokatlanmaktadır. Ârif bir kimse o sağır, kör ve kudurmuş haşarattan sayılırsa mahşerde de varlığını yok bilir» (bk. aynı kaside 28-29)³³.

Nâilî'nin hayatının daha mükemmel bir aksi olan «Mi'râciyye» sini de bu devirle birleştirmek çok uygun düşse gerekir. Şâir «Mi'râciyye» sinde tamamen kendinden bahsetmiş ve mısra-larının arasına kendi yaşantısını sokmuştur. Kanaatimizce «Mi'râciyye» si bu devrin mahsulüdür. Kasidelerinde tamahya-madığımız hayatının bir devrini «Mi'râciyye» sinden kolayca

³⁰ *Dil-i nekerde-güneh töhmet-i maarif ile
Ola sezâ-yı ukûbet aceb temâşâdır*

³¹ *Ola o mesned-i âli karargâhın kim
Ümid-gâh-ı suhan-perverân-ı dünyâdır*

³² *Malûm-ı Hazretin mi değil gördüğüm cefâ
Meddâhı olduğum küremâ-yı vakûrdan*

³³ *Silt vü ta'nadır işidüp gördüğüm heman
Bu rûzgârda bir alay kerr ü kûrdan*

*Mahşerde de vücudunu ârif adem bilür
Ma'dûd olursa ol haşarat-ı akûrdan*

Bu devirde bir sağır Mehmet Paşa vardır ki, evvelâ Bostancı Başı, sonra 1062/1652 de vezâretle Diyarbekir Valisi, 1605/1654-5 de Bağdad Valiliğine yükselmiştir. İhtimal, sağır dediği bu zattır. Fakat kör olan kimdir, hakkında hiç bir fikre sahip değiliz. Belki de, şair, küfr için, sağır'ın yanında kör kelimesini de kullanmış, daha büyük ihtimalle «kalbi kör» demek istemiştir.

tamamlayabileceğiz. Nâili'nin 55 yaşında bulunduğu bir sırada yazdığı bu na't'de şâir aslı bozuk feleğin ekmeği ve suyunda olmadığını söyledikten sonra (bk. na't 4/5)³⁴ «Şimdiye kadar geçirdiği zamanlar elli beş seneyi bulmuş da, gençlik ile gaflet içinde geçirdiği, bu müddetlik ömrü heba olmuştur » (bk. na't 4/6)³⁵. Halini ise şöyle tarif eder: «Alçak felek itabında kerem tasavvur eder ki, ettiği hesapsız zulûmlerle insana minnet yükletmek ister. Onun mezhebinde âriflere eziyyet etmek ibâdetlerin en iyisidir; ne acâip mükâbere... Ârifler zümresinden biri de kimsesi olmıyan Nâilî'dir ki, tekdir eden talînden hiç bir tevaccüh göremez. O, ârifler cemiyetinin en hakir ve değersizidir ki, tabiatıyla kalbinde, Allahın feyzi, kemâliyle peydâdır » (bk. aynı na't 1-4)³⁶. Kıymeti takdir edilmemiş ve Edirne'ye sürülmüştür. «Şimdiye kadar mücevherden anlıyan biri onun harap gönlünü araştırmadı. Araştırmış olsaydı, o harap gönlünde binlerce ma'na hazinesi bulurdu» (bk. aynı na't 7)³⁷, «Bu mes'ud hânedânın Cem azametli sultanlarının güzelliği medhinde bulunurken, yazdığı kasideler murâdına ermiş bir çok vezirlere devlet tilsımı ve saadet vıfkı olmuşken felek hiyle ile onun adını

34 *Cenâb-ı Hâlîka minnet ki olmamış hergiz
Sipîhr-i bed-güherin fikr-i nân u bâbında*

35 *İzâ'at itdiği evkaat-ı penc ü penceh sâl
Ki ömrün olda hebâ gaflet ü şebâbında*

36 *Kerem tasavvur eder çerk-i dan itâbında
Ki haml-i minnet eder cevr-i bi-hisabında*

*Zihi mükâbere kim, efdal-i ibâdetdir
Eziyyet-i urefâ mezheb ü zehâbında*

*O zümrenin biri de Naili-i bi-kesdir
Ki rây-i dil göremez baht-ı pür itâbında*

*O cem'in efkar u nâçizidir ki peydâdır
Kemâl-i feyz-i dil ü tab'-ı müstetâbında*

37 *Tefakkud itmedi bir nâkîd-ı güher ki bula
Hezâr genc-i maânî dil-i harâbında*

Edirne diyarının bir avuç toprağında kaybetmek istiyor» (bk. aynı na't 10-12) ³⁸.

Şairin Edirne'ye sürüldüğünde hiç şüphe yoktur. Yukardaki beytlerin manası gayet açık olduğu gibi şu kıt'ası da buna bir delildir.

Ola dersin muhassal ey semiyi-i sâki-i keuser
Nasîbin Hânkaah-i Gülşeni'de feyz-i âgâhî
Unutma gâhî Sakkâyî'de yârân-ı Stanbûlu
Ferâmûş itme âb-ı çeşm-i muştâkaanı da gâhî ³⁹

Bahsettiği bu tekke Edirne'dedir ve bu tekke « yaran-ı Stanbulu unutma » diye şairi ikaz etmektedir. Bu dergâh, üzgün ve bezgin şairin acılarına merhem olmuş ve kendini orada avuttuğu ⁴⁰.

³⁸ *Bu Hânedân-ı saâdet-karînin olmuş iken*
Sütûde medh-i selâtin-i Cem-Cenâbında
Tılsım-ı devlet ü vıkf-ı saâdet olmuş iken
Kasâyidi niçe destûr-ı kâm-gâbında
Diler ki hîle ile nakd-i nâmın eylîye güm
Diyâr-ı Edrine'nin bir avuç türâbında

Vıfk: Nuska nevinden bir şeydir. Daire dahilinde tertip edilir ve içine bir takım harfler yazılır. Her harf bir şeye karşılıktır. Yani şairin övgüleri nuska gibidir, bütün dilekleri yerine getirir.

³⁹ Tenkitli basımımız, Kıt'a 2.

⁴⁰ Onun acıklı ruhunu nasıl avuttuğunu şu Gazel'inden anlamak pekâlâ mümkündür :

Dergâh-ı Gülşeni'ye olanlar nihâde rû
Gül gibi bir kadehle olurlar güşâde rû
Olmuş gül ü beneşesi gûyâ o gülşeni
Pirân-ı kad-hamîde cevânân-ı sâde rû
Hem-reng-i vahdet olmuş o gülzâr-ı feyzden
Berk-i hâzan-reside gül-i tâb-dâde rû
Bây u gedâsın Edrine'nin eylemiş tamâm
Dâmân-ı pîr ü dest-i irâdet fütâde rû
Gûyâ-yı himmetiz tatalım biz de Nâilî
İrşâd ümidi ile tarik-ı reşâda rû

Defterdar Zâde Mehmet Paşa'ya yazdığı 25 ve 26 sayılı kasidelerde de yaptığı gibi⁴¹ bu na'tinde de şâir devlet sâhiblerine atıyor: «Bunun asıl belâ olanı mansıp sahiplerinin devlet şarabı ile, gurur serhoşu olup, yatağında sızmasıdır. Öyle bir bağ, onların göğsüne takılan mücevherli askı, süprüntü taşıyan eşeklerin süsü; devlet kumaşı ise katırlara çul ve köpeklerle örtü olmuş, kendi vehmince pis vücudunu nicketli ve felâketli sarayının çirkeleşmiş havuzunda temizler. Azabından cehennem müteneffir olduğu o cife, cehennem kendisini temizlemekten âciz olduğunu bilmez. O vücut yaşamak ve geçinmek hususunda ne kadar çabuk ve çevik ise âhiret hesabında o kadar tenbeldir. Defter-i a'mâline kaydedilecek şeyleri hesap etmek istese bile neticesi mahşer gününde yüzü kara olmaktır» (bk. aynı na't 18 23)⁴².

Bu na'tin ve iki kasidesinin birleştirilmesinden sonra önümüze iki mesele çıkmaktadır. Bunlardan biri şâirin niçin nefye edildiği, diğeri de doğum tarihi. Buna rağmen diyeceklerimiz kayd-ı ihtiyâti ile telâkkı edilmelidir. 7 şa'ban 1060 6 ağustos 1650 den 9 zilka'de 1066/15 eylül 1656 ya kadar sadaret mevkiine Melek Ahmed Paşa, Siyavüş Paşa, Gürcü Mehmet Paşa, Tarhuncu Ahmed Paşa, Derviş Paşa, İbşir Paşa, Murad Paşa, sonra tekrar Siyâvüş paşa, Boynu yaralı Mehmet Paşa niha-

⁴¹ Bu sayılar tenkitli basımını hazırladığımız «Naili Divanı» na göredir.

⁴² *Belâ budur ki yine ehl-i câh-ı mest-i gurûr*
Buhâr-ı bâde-i nahvetle câme-hâbında
Kotâs-ı şevketi zib-i hazân-ı mezbele-keş
Kumâş-ı devleti cüll ester ü kilâbında
Vücûdu cîfesin eyler nazîf zu'munca
Serâ-yı nicketinin havz-ı münclâsında
Cahîm âciz-i tathirin olduğun bilmez
O cîfenin müteneffir olur azâbında
Ne denlu emr-i maaşında çüst ü çâbuk ise
O denlu kâhil olur âhiret hisâbında
Yine neticesi mahşerde rû-siyâhidir
Olursâ defterinin kayd-i ihtisâbında

yet Köprülü Mehmet Paşa olmak üzere 10 kişi getirilir. Şâirin nefyi hadisesi bu karışık devirde olsa gerektir. Bu karışık devirde Nâilî'nin nefyi, zannımıza göre, Melek Ahmed Paşa zamanında olsa gerektir. Zira bu Sadr-ı A'zamın devrinde mütekelimîn ile mutasavvifin arasında şiddetli mücadele vardır.

Şayhü'l-İslâm Bahâyî Efendi, yalnız fetvalarla değil, padişahın fermanıyle de men' edilen tütün içmenin, mubah olduğunu bildirmesi üzerine, Bahâyî Efendi'nin düşmanı olan Kadızâdeler, dervişlerin sema' ve tegannilerinin men'i hakkında, Sadr-ı A'zam Melek Ahmed Paşa'dan bir emir istihsal eder etmez, Demir Kapıdaki Helveti Tekkesi'ne gidip âyin ile meşgul dervişleri döverek dağıttılar. Şeyh Ömer Efendi'nin müridlerinden bulunan Samsuncu Baş, Ekmel Tekkesinin (Bu tekke bugün sofular dediğimiz semtte idi), Demir Kapının haline uğramasına nani' olmak için, maiyetinden 15 kişi ile birlikte, ellerinde silâh, muhafazasına koştular. Hatta Samsuncu Baş, mutaassıpların rağmına, kaftanını çıkarıp halka-i zikre dâhil oldu. Samsuncu Baş ile Kethüdânın ısrarları üzerine Sadr-ı A'zam dervişlerin zikir, devran ve semâna mani' olunmamasını emr etti (bk. Hammer tercemesi 10/175-6).

Halvetî Tarikati'ne mensub bulunan Nâilî de, ihtimal ki kendi tekkesinde olan bu dayak hadisesinde bizzat bulunmuş ve arbedeye girmiş, yahut Halvetîler için izzet-i nefis ve gayretkeşliği tahrik eden bu hadisede o da boş durmamıştır⁴³. Ya o

⁴³ Nâilî'nin Halvetî olduğuna ilk defa Osmanlı Müellifleri'nde işaret edilmiştir (bk. Osmanlı Müellifleri, 2/443). Aşağıya aldığımız gazelinde ise kendisi bunu açıkça ve öğünerek söylemektedir :

Sûretde pâ-y-der-gil olan Halvetileriz

Ma'nide arş-menzil olan Halvetileriz

Zâhirde bu'd-i menziliz görmeniz ba'td

Biz kurb-i Hakka vâsil olan Halvetileriz

Rencûr-ı illet-i kader-i mâsiwâya biz

Mahz-ı şifâ-yı âcil olan Halvetileriz

Olduk verâ-yı bâr-geh-i kurbden habir

Halvet-serâya dâhil olan Halvetileriz

sıralarda, yahut da hâmisî Bahâyî Efendi'nin 11 cemade'l-ülâ 1061 / 2 mayıs 1651 deki azlinden sonra Edirne'ye sürülmüştür. Şairin bu senelerde 55 yaşında olduğu farz edilirse 1006 -1011 yılları arasında doğduğu ileri sürülebilir. Bizim kanaatimize göre a'zami had olan 1010 veya 1011 senelerinde doğduğu ihtimalini ileri sürmek daha uygundur. Bu takdirde IV. Sultan Murad'ın tahta çıkışının üçüncü yılında yani 1135/1626 tarihlerinde 25 yaşında bulunan genç şâirin padişaha bir kaside takdim etmesi ma'kul ve mümkün olsa gerektir.

Bu sürgün şâirde şiddetli bir tesir icra etmiştir. Na't 4 ve kaside 26 bu ruhî haleti tamamiyle aks ettirmektedir. Belki de Defterdar Zâde'nin tavassutu ile sürgünden kurtulmuştur: «Üzerimde ni'met ve lutfunun hakkı olmasa, Allah bilir ki, hitiyarın ve gencin yardımından usanmışım» (bk. kaside 26/27)⁴⁴. Sözleri hem bunu te'yid eder, hem de ruhî haletini apaçık gösterir. «Felek tabiat ve himmet sahiplerine dâima zulm etmektedir, bi-naen aleyh himmet elinden ve gayûr tabiatten feryâd» (bk. aynı kaside 20)⁴⁵.

Nâilî, Defterdâr Zâde gibi kerîm, fâzıl ve şâir bir hamisini kaybettikten sonra 1066/1656 dan 1072/1662 ye kadar yine susmuştur. Anlaşılan devlete çekidüzen vermek, islâhat yapmak için uğraşan, siyâsî ve dâhili hadiselerle fazlasıyla meşgul olan

*Aldık sebak edîb-i debistân-ı aşkdan
Ders-i fenâda kâmil olan Halvetîleriz*

*Bir zerreyiz velik siphr-i hakikatin
Hurşidine mukaabil olan Halvetîleriz*

*Azâde-yi telâtum-i emvâc-ı kesretiz
Tenhâ-nişîn-i sâhil olan Halvetîleriz*

*Az görme Naili ne kadar bî-vücûd isek
Can gibi feyze kaabil olan Halvetîleriz*

⁴⁴ Olmasa hakk-ı ni'met ü lütfun Hüdâ bilir
Bizâr idim müzâheret-i pîr ü pûrdan

⁴⁵ Erbâb-ı tab' u himmete dâim sitemdedir
Feryâd dest-i himmet ü tab'-ı gayûrdan

sözden de anlamıyan câhil Köprülü Meğmet Paşa Nâili'ye yüz vermemiştir. Nâili de kıyıda ve kenarda kalan her yaşlı aydın gibi gayr-i memnunlar arasına karışmış, Köprülü Mehmet Paşa'nın devrini bir zulüm devri olarak görmüştür. Bu görüşünü, babasının yerine Sadr-ı A'zam olan oğlu Fâzıl Ahmed paşaya yazdığı kasidede açıklamış, evvelki devri kötölemiştir.

Bu kasidenin, Fâzıl Ahmed Paşa, Sadr-ı A'zam olur olmaz yazılıp yazılmadığını ta'yin edemedik. Padişahın murasse' bir hancer hediye etmesi üzerine yazıldığında hiç şüphe olmıyan bu kasidenin (bk. kaside 20/4)⁴⁶ ne zamana rastladığı da tarafımızdan kat'iyetle tesbit edilememiştir. Filvaki' padişah Fâzıl Ahmed Paşaya bir çok def'alar hil'at ve murassa' hancer hediye etmiştir; fakat onlar Uyvar ve Girid muvaffakiyetlerinden sonradır ki, Uyvar'ın istirdâdından sonra iki def'a 1075/1665 de, diğeri de Nâili hayatta bulunmadığı 1078/1667-8 senelerindedir. Bunlardan sonuncuda olamıyacağı gibi ilk ikisinde de olamaz. Zira Nâili o muvaffakiyetlere ait ayrı ayrı kasideler de takdim etmiştir. Şu vaziyete göre bir ihtimal kalıyor ki, o da padişahın sadaret mührünü verirken ayrıca bir hil'at bir de murassa' bir hancer vermiş veya sadarete getirildiğinden bir müddet sonra bu hediyeleri ihsan etmiş olmasıdır. Bu ikinci ihtimal şu beytle daha ziyade kuvvetlenmektedir: «Bazı mizaçları çekinmeksizin kılıç cevheriyle islâh ettin, bazılarını, nasıl ve niçin demeksizin, lûtf şerbetiyle, illetlerini def'eyledin» (bk. kaside 20/22)⁴⁷. Nâili burada Fâzıl Ahmed Paşayı ve icraatini medh için babası Mehmet Paşayı kötölüyerek büyük bir gaf yapıyor: «Senin men'in fitneye mani' olmasaydı, bütün memleket rezillerin zâlimlerinde ve ihtilâl içinde kalmış olurdu. Müstakbel eleminin mâzi gamına takaddüm ettiği o zulüm zamanı sona erdi. Zaman öyle bir âdile muhtaç idi ki, ondan korktuğu için zâlim tali' hilkârlık edemesin» (bk. aynı kaside 28/30)⁴⁸.

46 *İtdi bir hancer-i ser-tiz-i mücevher ihdâ
Ki verir kıymeti gencine-i Kaarûna hacel*

47 *Cevher-i tiğ ile bi-vâhime islâh-ı mizâç
Şerbet-i lûtf ile bi-şûn u çirâ def'-i ilel*

48 *Savletin mani'-i şûr olmasa kalmışdı tamam
Dest-i bi-dâd ı erâzilde memâlik muhtel*

Diğer bir kasidesi de 1075/1665 tarihlerindedir. Serdâr-ı Ekrem olan Sadr-ı A'zam Uyvarı almış, zaferle İstanbul'a dönüyor: «Galibiyet rüzgârı esdi, zafer seli katreler saçarak «hoş geldin» dedi» (bk. kaside 21/18)⁴⁹. Cihanı zabt eden kolunun kuvvetine âferin ki, nereye gittinse, fethettin, hoş geldin» (bk. aynı kaside 20)⁵⁰, «Kâfire haddini bildirdikten sonra, muzaffer olarak, pâ-yı taht-ı saltanata dizgin çevirdin, hoş geldin» (bk. aynı kaside 28)⁵¹, «Dâimâ gazâlardan böyle şan u şevketle gel ehl-i dil olanlar, Nâilî gibi, sana «hoş geldin» desinler» (bk. aynı kaside 33)⁵².

Fazıl Ahmed Paşa vasfındaki üçüncü kaside, Paşa'nın 1075/1665 seferinden İstanbul'a dönüşü ve Nemçe ile sulh muahedesi imzalamış münasebeti iledir: «Cenâb-ı Hakka hamd olsun ki, devlet ve saadet, mühür sahibi Sadr-ı A'zamla, at başı beraber olarak, İstanbul'a geldi» (bk. kaside 22/22)⁵³ ve «Sefere gidenler gazadan muradına ererek döndüklerinde şer'i mübînin yardımını ile me'cûr oldukça» (bk. aynı kaside 80)⁵⁴. Nihayet sulh

*İrdi ol ahd-i sitem gayete kim eyler idi
Gam-ı mâziye tckaddüm elem-i müstakbël
Dehr bir dâvere muhtaş idi kim havfinden
Olmıya baht-ı sitem-pîşe mühim sâz-ı hiyel*

49 *Akdı seylâb-ı zafer esdi neşim-i nusret
Birbirine diyerek katre feşan «Hoş geldin»*

50 *Âferin kuvvet-i bâzû-yı cihan girine kim
Kande azmettin ise feth-künan hoş geldin*

51 *Bildirip kâfire haddin taraf-ı saltanata
Eyledin nusret ile atf-ı inan hoş geldin*

52 *Dâimâ şevket ile böyle gazâlardan gel
Naili veş desün erbâb-ı zeban «hoş geldin»*

53 *Mînet Hüdâya geldi Stanbûl'a hem-inan
Devlet Vezîr-i A'zam-ı sâhib-nigîn ile*

54 *Tâ kim gazâdan ehl-i sefer kâm-ver gelüp
Me'cûr ola t'ânet-i şer'-i mübîn ile*

bahsine girerek: «Himmetinin, kaç çatarak, düşmanla sulh akdetmesi âdeta kerâmetine hamlolunur» (bk. aynı kaside 45) ⁵⁵.

Bu kasidesi de şâirin İstanbul'dan uzakta bulunduğu hissini vermektedir: «İnliyen ve mahzun bulunan gönülle evvelce arkadaşlığımız vardı, şimdiyse âh eden ve inliyen bir vatan garibiyiz» (bk. kaside 22/1) ⁵⁶. Galiba yeniden bir sürgüne gönderilmiş, yahut vazifesi bahanesi veya icabı İstanbul'dan uzaklaştırılmış olsa gerek. Artık yaşlanmış da bulunduğundan gurbet ona müşkil gelmekte, buna sebep olanlara ateş püskürmektedir: «Evvelce âlem yıkılmış olsa zerrelere gam ve kederle uğruşmuş olan zaman ile uyuşmazdık, şimdi ise masrafı az, mevkii yüksek bir kaç eşeğin sıkıştırmasıyla âlemde helâk olmuşuz» (bk. aynı kaside 11,12) ⁵⁷. Fazıl Ahmed paşaya intisab etmiş bulunduğu şu beyti ile ilân ediyor: «Ey felek şimdi biz büyük bir kapıya intisab etmişiz, sen de zaif düşüren tali' ile bize cefa etmeyi bırak» (bk. aynı kaside 17) ⁵⁸. Fâzıl Ahmed Paşa Naili'nin artık hâmisidir, ona bir çok lûtuf ve ikrâmlarda bulunmuştur. Amma siyasî, askerî işlerle meşguliyetten veya başka sebeplerden Nâili ile cehren tanışmış, onu sohbeti harimine dahil etmiş değildir: «Gizli ve efendiliğe yakışan lütuflarınla Nâili'yi kapına mahsus bir kul ettin» (bk. aynı kaside 59) ⁵⁹, «Onun nazm ettiği sözlere gâibâne râğbet gösterdin, o çanak çömlek parçalarını kıymetli

⁵⁵ *Mahmûldür kerâmete kim gördü himmetin
İkd-i salâh-ı düşmeni çin-i cebîn ile*

⁵⁶ *Evvel enîs idik dil-i zâr u hazîn ile
Şimdi vatan garibiyüz âh u enîn ile*

⁵⁷ *Âlem yıkılsa etmez idik evvel imtizâc
Eczâ-yı rûzgâr-ı kûdüret acîn ile
Şimdi helâk-i müzdeham-âbâd-ı âlemiz
Kem harc bir iki har ı bâlâ-nişîn ile*

⁵⁸ *Bir bâr-gâha müntesibiz şimdi ey felek
Sen dâhi cevri ko bize baht-ı mehîn ile*

⁵⁹ *Mahsûs Naili'yi kapında kul eyledin
Eltâf-ı gâibâne-i şâyan-terin ile*

incilerle bir gördün» (bk. aynı kaside 63)⁶⁰. Fâzıl Ahmed Paşa sözden anlıyan âlim ve hakikaten ismi gibi fâzıl bir Sadr-ı A'zam olduğundan, umduğu veya umduğundan fazlasıyla Nâili'yi taltif etmiş olsa gerek: «Bu iltifatı hiç bir mahlûktan görmedi, bütün zamanı kâh şöyle kâh böyle demekle geçti. O âcizin; bu cömerdlik lütfu, bu altın atâsı ile gönlünü okşamak ancak bu kadar olur» (bk. aynı kaside 61-62)⁶¹. Nâili gâibâne lütuflarla kanaat etmek niyetinde değil, bizzat Sadr-ı A'zamı görmek ve huzûruna kabul edilmek arzusundadır: «Hakikat ile zannı birbirinden ayırd edebilen kimse; Sadr-ı A'zâmın rikâbını öpmeğe, onun ne kadar müştak olduğunu bilir» (bk. aynı kaside 64)⁶².

Nâili'nin İstanbul'dan ayrıldığını (kaside 22 ye nazaran) ile ri sürdüğümüz fikri, aynı tarihten bir müddet sonraya tesadüf eden şu kasidesi ile de te'yîd edebileceğiz. 22 muharrem 1076/4 ağustos 1665 de vezâret rütbesiyle taltif edilen Defterdar Ahmed Paşa için yazdığı şu beytlerle de kuvvetlendirebiliriz: «Ey rüzgâr yetiş, yâre benim haberimi götür, çünkü güvercinimin kanadında gönlümün hararetine tahammül yok. Gam çölleri mahal okuyor, başkaları ise benim Beytü'l-Haram'ım olan cananımın mahallesini tavaf ediyor. Meramıma Sa'y etmeden Safa hasıl oldukça kendimi maksad kâ'besine yol bulmuş sanıyordum»

60 *Kim gâibâne rağbet edüp namzına tamâm
Bir gördün ol hafezleri dürr-i semîn ile*

61 *Bu iltifâtı görmedi bir âferideden
Evekaati geçti gâh çünan geh çünîn ile
Ol nâ-tuvûna ancak olur dil-nüvâzlık
Bu lütf u cüd ile bu atâ-yı zerîn ile*

Oysa Naili, bundan önce, Salih Paşa, İsmail Paşa, Defterdar Zade Mehmed Paşa'dan çok lütf u ihsan görmüştür. Fakat şairlik arttıkça mubalâğa da artmaktadır. Devlet ve ikbâle veraset gibi konan Fazıl Ahmed Paşa'nın öncekilerden daha vergili olması mümkündür; aynı zamanda efkâr-ı umumîyeyi lehinde tutabilmek için akıllıca ve müdebbirâne bir davranıştır da. Efkar-ı umumiyenin gizli ve açık, tutmadığı hiç bir devlet adamı yerinde duramaz. Şiirleri ellerde ve dillerde dolaşan şairlerin medhi ise o devr için en bulunmaz propaganda vasıtasıdır.

62 *Bâs-ı rikâb-ı sadra bilir iştîyâkı
Farkeyliyen hakikâti zann-ı zann ile*

(bk. kaside 27/1 3) ⁶³, « Meclisinden ayrılalı hakkêl insaf sebâtım da, devamımda zevk bulamadım » (bk. aynı kaside 9) ⁶⁴. Kendisinin bulunmadığı meclislerde hep başkaları tarafından çekıştirdiğine kani' olunan ihtiyarlığın sebep olduğu ve geçirdiği hayatın da telkin ettiği itimatsızlık ve şüpheye dúcâr olmuştur. Bu beytler onun iç dünyasını göstermesi bakımından olduğu kadar İstanbul'dan uzak bulunduğuna da alâmet sayılabilir: «Büyüklerin medâr-ı iftihârı bulunan o vezirin bârgâhı mahfilinde, huyları zulmetmek olan dostların, hakkımda ne dediklerini dinle. Makaamı güneş kadar yüksek ve parlak olan o Asafın huzurun da münâfık herze-vekillerin sözlerine kulak verilmez olduğunu bilirim. Maksadım onun mubarek meclisinde adım anıldıkça « o benim kölelerimin sayısına dahildir » demesidir ve « gördüğü cevri ü sitemden hâlâ müteessir midir? Adı unutulmuş olan o şâirimde hâlâ incinme bulunuyor mu? » diye sormasıdır (bk. aynı kaside, 17-20) ⁶⁵.

Nâilî'nin âile durumu hakkında da hiç bir malumata sahip değiliz. Evli mi idi? Çocuğu var mıydı? Hiç bir bilgimiz yok. Yalnız Dîvanında kardeşi için bir « Mersiyye » si vardır. Kardeşi olduğunu da buradan öğreniyoruz. Eğer Revan Köşkü

63 *Yetiş ey bâd bulun yâre peyâmımda benim
Tâb yok süz-ı dile bâl-i hamâmımda benim
Ki hadî-han-ı be-vâdi-yi gam iller Tâif
Kû-yi cânânım olan beyt-i Harâm'ımda benim
Kâ'be-yi maksada reh-yâb sanurdum kendim
Hâsıl oldukça Safâ Sa'y-i merâmımda benim*

64 *Meclisinden budur insâfına mehcâr olalı
Bulmadım zevk sebâtımda devâmımda benim*

65 *Dinle yârân-ı sitem-pîşe ne der hakkımda
Mahfil-i bâr-geh i fahr-i kirâmımda benim
Mündefî'dir bilürin herze-vekilân-ı nifâk
Meclis-i Asaf-ı hurşîd-makaamımda benim
Garazım bezm-i şerifinde anıldıkça bu kim
Diye dâhildir o ta'dâd-ı gulâmımda benim
Gördüğü cevri ü sitemde dahi dil gîrimdir
Var mı âzürdelik ol güm-şüde nâmımda benim*

800 sayıda kayıtlı divana inanmak icab ederse kardeşinin ismi de Ahmed Çelebi'dir. Genç yaşında ölmüştür (bk. Tercî-i Bend 1, 3b).

Kıydın o nev-cevâne idüp kaametın dü tâh

Eğer şu beytini de hakikî ma'nada almayıacak olursak, Ahmed Çelebi'nin hava vü hevesine uyup canının kıymetini bilmediğini düşünebiliriz (bk, aynı terci' 20a).

Kıydın karîn î nâkes olup kendi kendine

ve başka bir yerinde de (bk. aynı terci' 34-5).

İtlâf-ı nakd-i ömr-i giran mâye eyledin

Yârân-i bî-hakikat ü ehl-i nifâk ile

Hayfâ ki oldu sohbet-i nâ-cins reh-zenin

Ma'rûf idin nihâyet-i hüs-n-i vifâk ile

Nâilî mahlâsının da nereden geldiğini, kendi kendine mi bu mahlâsı seçtiğini, birisi tarafından mı verildiğini, yoksa ikinci adı mı bulunduğunu bilmiyoruz. Fâik Reşad bey ise Eslâf'ında, Nâilî'nin evvelce Tarzî tahallus ettiğini, hiç bir menba zikr etmeden nakl ediyor ki (bk. eslâf s. 111) bu doğru olmasa gerektir. Zira Tarzî isminde bir şâir mevcut olduğuna göre, evvelâ Tarzî isminde bir şâirin yaşamadığını, sonra da onun Nâilî olduğunu isbat etmek lâzımdır. Kanaatimizce, bu yanlış, matbu' divanda kayd edilen Tarzî'ye ait bir kaç gazelden ileri gelmiş olsa gerektir. Matbu divanındaki Tarzî mahlâslı şiirlerin hiç biri karşılaştırdığımız yazma divanlarda bulunamamıştır. Tarzî mahlâslı şiirlerin hiç biri Nâilî'ye ait değildir. Çünkü gençlik şiirlerinde de mahlâsı Nâilî olarak görülmektedir.

Bu kadar büyük, bu kadar değerli, bu kadar ince his ve hayallere sahip, kelimelerini bu kadar iyi seçmesini bilen son derece ehemmiyetli bir şâirimiz hakkında Tezkirelerde veya başka kaynaklarda hiç bir bilgiye rastlanamayış cidden acıdır. Fakat ne çare ki, bu böyledir. Nâilî'nin Ma'den Mukaataası Ser-Halife'si iken 1077/1666 de öldüğünü de, hakkında yazılan muhtelif ölüm tarihlerinden öğreniyoruz. Onların hepsini yazıyorum:

Didiler halk-ı cihan fevtime ânın târih
Nâil-i cennet ola Nâili-i nâdire fen

دیدیلر خلق جهان فوتنه انک تاریخ
نائل جنت اولان نائله نادره فن

Gûş idüp Feyzî didi târihini
Nâili ola şefaât nâili

کوش ایدوب فوزی دیدی تاریخی
نائله اولاشفااعت نائله

Âzim-i lahd olıcak Nâili-i Pâk-suhan
İtdi ahbâba veda' eyledi hem terk-i vatan
Merkadın ravza-i cennet ide Mevlâ-yı Kerîm
Ferşî istebrak ola sündüs ola ana kefen

عازم لحد اولیجق نائله پاک سخن
ایتدی احبابه وداع ایلدی هم ترک وطن
مرقدین روضه جنت ایده مولای رحیم
فرشی استبرق اولاشندس اوله اگه کفن

Ebû Aliyy-i suhan yani Nâili Çelebi
O mîr-i meclis-i irfan u zübde-i şuarâ
Ser-i Halîfesi Ma'den Mukaataâsı iken
O merkeze niçe dem olmuş idi zîb-efzâ
Muhasebe edicek ömr-defterin Takdîr
Yed-i ecelle urub mühr eyledi imzâ
Didim dâa ile târih-i fevtime Nazmi
Behiştî Nâilî'ye eylişe mekân Mevlâ

دیدم دعا ایله تاریخ فوتی نظمی
بهشتی نائلی به ایله مکان مولا

Nâil-i firdevs bâdâ Nâili el-Fâtîha

نائل فردوس بادا نائلی الفاتحه *

2702 Es'ad Efendi nüshasının sonunda gayr-i mevzun olan şu tarih de vardır :

Dedi Zeki Nâili fevtime târîh için

Yarab ola Nâili nâil-i rahmet

دیدم ذکی نائلی فوتنه تاریخ ایچون
یارب اول نائلی نائل رحمت

Hakkında yazılan bu değersiz tarihler de gösteriyor ki, Nâili-i Kadîm, devrinde çok sevilmiş ve tutulmuş bir şair değildir. Sonraki şairler tarafından, bilhassa XIX. yüzyılda, sevilmiş, sayılmış ve taklit edilmiştir.

Nâili'nin Eserleri

Hâlen 16 tane tam, 4 tanesi yalnız gazelleri ihtiva eden, biri de bir kaç formadan ibaret bulunan 21 âdet divânından başka bir eseri olup olmadığını bilemiyoruz. Fakat Nâili'nin Divanından başka mensur eserlerinin de olması kuvvetle muhtemeldir. Zira kendisi şiirlerinin bir çoklarında nazım ve nesirlerinin mükemmeliyetinden bahs eder (bk. Na't 1/7, kaside 8/29, 24/25-27, 29)⁶⁶. Eğer

* İlk kelime tamliyan olması gerekirken isim gibi (yani نائلی) yazılmıştır ki, yanlıştır. Eski Türkçe'deki bu hata tarafımızdan düzeltilmiştir.

⁶⁶ *Zâyi'dir ey sipîhr-i sitem-ger îâ'netin
Yokdur benimle da'vî-yi nazm u makaal eder*

ve

*Cümlelin ahkar u nâçizidir ammâ eserin
Nazm u inşâda ne Vassâf ne Hassân etmiş*

ve

*İtsün mekâtib i neşeât-ı zuhûrunu
Âfâka münteşir kalen-i nâme-gûsteri*

eser olarak mevcut değilse bile mutlaka bazı münşiyâne yazıları olsa gerektir. Ma'den Kalemi Mukata'ası Ser-Halifesi olan bir kimsenin her halde hatrı sayılır bir münşi olması lâzım gelir. Eğer böyle münşiyâne eserleri olmasa idi öğünmesine lüzum yoktu, öğünmezdi de. Yalnız şairliğinden bahsederdi.

Şimdilik bizce meçhul kalan bu noktanın aydınlanmasına zaman yardım edecektir.

Elimizde Bulunan Divanları

1) Matbu' Divan: Ta'lik yazı ile Bulak'ta, taş basması olarak, 1253 ramazanında tab edilmiştir. 125 sayfadan ibarettir. Tarzî ismindeki bir şâirin bir kaç şiiri, divanın son iki yaprağına ilâve edilmiştir. Bu matbu' divan yalnız gazellerden ibârettir ki asıl divânın yarısından da azdır.

2) Bağdadlı Vehbi Efendi (Süleymaniye Kütüphanesi), No: 1755

Maddî ta'rif: 12 × 28 Eb'adında, 21 satır ve 104 varaktır. Yazısı ta'lik, yalnız ilk sayfa cedvelli yaldız, kâğadı sarımtırak, cildi kahverengi meşin ve etrafı ıstampa yaldızlıdır. Yaprak kenarlarında Vehbi Efendi'nin vakıf mührü vardır.

Baş:

*Fahr eylemez mi nazm ile ol nükte-senc kim
Medh-i Habîb-i pâdişeh-i bî-zevâl eder ⁶⁷*

Son:

*... Fenni dedi mısra'-i târîhini
Kasr-ı safâ-zây-ı müferrih makaam*

قصر صفازای مفرح مقام

1088

*Geh nazm u geh nesr ile itsün meâsirin
Arâyîş-i kitâbe-i nüh çerh-i ahteri
Nessâc ı târ u pûdu olup nazm u nesrinin
Bu kâr-gehde hâme-i nev tarh-ı bihteri
Ol hoş-nüvis i münşi i Urfi-tabiatin
Zannım budur ki olmiya âlemde hem-seri*

⁶⁷ Bu nât'ten, bu Divanda, 16 beyt noksandır.

İstinsah tarihi: 1093/1682

İstinsah kaydı: تمت الكتاب . . . في يوم الجمعة احدى وعشرين
من شوال سنة ثلاث وتسعين والف

Mündericât: 5 na't, Hazret-i Ali ve Hüseyin vâsfinda 2 medhiyye, 19 kaside, kardeşi için bir mersiyye, 1 terkib-i bend, 4 müseddes, 1 tahmis, 1 manzume, 371 gazel, 1 müstezad, 7 kıt'a ve rübâî, 5 tarih münderiçtir.

3) Umûmî Kütüphane, No: 5798.

Maddî ta'rif: 14,3 × 19,5 eb'adında, 17 satır ve 68 varaktır. Yazısı âdi ta'lik, kâğat âharlı, cildi kahverengi meşin kaplı ve şemseli, kabın içinde halebî hat ile bir besmele, bir hadis ve kırmızı mürekkeple 1216 tarihli ve Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyun'dan Yanyalı Mustafa Ragıb imzalı bir kayd, son yapraklarda okunmaz bir takım yazılar, bazı sayfa kenarlarında Kütüphane-i Umûmî ve Muhammed Es'adü'l-Mevlevî mühürleri vardır. Bazı yapraklar lekeli.

İstinsah tarihi: 1112/1700

İstinsah kaydı: تمت الكتاب بعونى الله الملك الوهاب سنة ١١١٢

Mündericât: 310 gazel, 1 tahmis, 1 müseddes, 1 terkibibend vardır.

Başlangıç:

Yem-i âteş hurûş-ı dilde oldukça sükûn peyda

Eder her dâğ-ı hasret tende bir gird-âb-ı hun peyda

Son:

Bu meşgale bâis-i telefdir Bu yolda felâh ber-arafdir

4) Âtîf Efendi, No: 2112.

Maddî ta'rif: 13 × 26 (yazı eb'adı 8 × 20,5) eb'adında 17 satır, 138 varaktır. Yazısı ta'lik, başlık cedvelli yaldız, diğerleri ve söz başları kırmızı, kâğat avrupa, cildi kahverengi meşin, başda numarasız bir yaprakta Âtîf Efendinin vakıf mührü, birinci yaprakta 1097 de ölen Şevket isminde birinin vefat tarihi, 3 kıt'a Âtîf ve Celâlüddin namına iki mühür ve imza, 137 ve 138 inci yapraklarda 4 gazel, 3 beyt, 1 semâî vardır.

Başlangıç:

*Nutk-âferin ki tab'ıma feyz-i makaal eder
İlhâm-ı na't-ı mefhar-i eshâb u âl eder*

Son:

*... Unutma gâhi sakkayîde yarân-ı Stanbuli
Ferâmûş etme âb-ı çeşm-i müştakaanîda gâhi*

İstinsah tarihi: 1119/1707

İstinsah kaydı: وقع الا تمام ... سنة تسع عشره ومائة
والف على يد العبد الفقير عبدالله بن مصطفى

Mündericat: 5 na't, Hazret-i Ali ve Hüseyin vasfında iki medhiyye, 29 kaside, kardeşi için bir mersiyye, 2 terki b i bend, 327 gazel, 6 tarih, 6 müsedd es, 19 rübâî kayıtlıdır.

5) Ayasofya, No: 3976.

Maddî ta'rif: 11,3 × 19,8 (yazı eb'adı 6,4 × 14,7) eb'adında, 19 satır ve 170 varaktır. Yazısı ta'lik kırması, 1 ve 133 üncü yaprak başlıkları ve cedveller yaldızlı, bazı söz başları kırmızı, kâğat freng, cildi koyu kahverengi meşin ve mikleblidir. Birinci yaprakta 1 inci Sultan Mahmud'un tuğralı vakıf mührü ile vakfı tescil eden Mustafa Tahir Efendi'nin mührü ve çifte yazılı diğer bir mühür basılıdır.

133-166 yapraklarda nâzımı mechûl 718 muamma ve her birinin altında mâilen yazılmış çözümleri, 166 inci yaprakta muammaya dâir Türkçe ve 167-170 inci yapraklarda Fârisî bir risâle yazılıdır.

Başlangıç: *Nutk-âferin ki.....*

Son: yaprak 131:

*Bir câm ı mahabbet sunulan bezme esîriz
Bu gûne dahi âlemi var köhne bakârın*

İstinsah tarihi: Yok.

İstinsah kaydı: على يد اضعف العباد السيد عبد الله حسيني
المعروف بعباد زاده .

Mündericat: 4 na't, Hazret-i Ali ve Hüseyin için 2 medhiyye, 23 kaside, kardeşi için 1 mersiyye, 1 tevhîd, 1 terki b i bend, 1 müsedd es, tekrar 2 na't, 186 gazel, 1 müstezad, 21 kit'a ve rübâî, 4 matla', 6 tarih, 13 manzûme mukayyetdir.

6) Revan Köşkü, Yeni Kütüphane (Topkapı Sarayı), No: 800

Maddî tarif: 12, 3 × 21, 7 eb'adında, 19 satır ve 129 varaktır. Yazı güzelce bir ta'lik, söz başları kırmızı, kâgât âharlı, cildi ebrû kaplı. Birinci yaprakta 1 inci Sultan Mahmud'un tuğralı vakıf mührü ve diğer iki mühür basılı ve «Divân-ı Nâilî-i Şîrin-güftâr bi-hattî'l-merhûm Abdûlbâki Efendi» ibâresi ile son varakta bir erzak puslası yazılıdır.

Başlangıç: *Nutk-âferin ki...*

Son :

...*Târih-i vefâtını demiş mâder-i dehr*
Gehvâre-i rahat ola Tıflî'ye lahid

İstinsah tarihi ve kaydı: Yok.

Mündericat: 5 na't, Hazret-i Hüseyin hakkında 1 menkıbe, 25 kaside, Nâilî'nin kardeşi Ahmed Çelebi için 1 mersiyye, 3 terhib-i bend, 2 müseddes, 1 muhammes, 369 gazel, 11 şarkı, 20 kit'a ve rübâî, 4 beyt, tamamlanmamış 5 kaside ve 5 tarih yazılıdır.

7) Ali Emiri, Manzum eserler (Millet kütüphanesi), No: 415

Maddî ta'rif: 14,5 X 20,7 (yazı eb'adı 8,3 X 15) eb'adında, 15 satır ve 158 varaktır. Yazısı ince nesh,1 ve 74 üncü varak başlıkları ve cedveller yaldızlı, söz başları kırmızı, kâgât frenk, cildi kahverengi meşin. Birinci varakta Ali Emiri'nin vakıf mührü vardır.

Başlangıç: *Nutk-âferin ki....*

Son :

Olursun Nâilî veş gördüğün mahbûba efgende
Metâ'-ı sabrını talân eder her şûh-ı nâzendê
Mahabbet gam-feza esbâb-ı cem'iyet perâgende
«Bahayî veş değilsin kaabil-i feyz-i safâ sen de
Tekellûf ber- taraf ey hâtır-ı nâ-şâd neylersin»

İstinsah tarihi ve kaydı: Yok.

Mündericât: 3 na't, 28 kaside, şâirin kardeşi Ahmed Çelebi için 1 mersiyye, 2 müsaddes, 3 terhib-i bend, 1 kıt'a, 2 muhammes, 2 terci-i bend, 367 gazel ve 1 tahmis münderictir.

8) Serez (Süleymaniye Kütüphanesi), No : 2643/1 .

Maddî ta'rif: 13,4 X 20,7 eb'adında, 21 satır ve 115 varaktır. Yazısı âdi ta'lik, başlık ve iki sahife yaldızlı, başlık yaprağının kenarından altı santimlik bir parça kesilmiştir. Kâğat âharlı; cildi, ortası kadifeye benzer bir kumaş, kenarları koyu kahverengi meşin olup şîrâzesi bozuk, yaprakları dağınık bir haldedir. 117-131 inci yapraklarda Tıflî Divânı yazılıdır. Birinci yaprakta Serezli Abdurrahman Efendi'nin beyzi şekilde vakıf mührü vardır.

Başlangıç : *Nutk-âferin kt....*

Son :

Bir câm-ı mahabbet sunulân bezme esîriz

Bir gûne dahi âlemi var köhne baharın

İstinsah tarihi ve kaydı : Yok.

Mündericât : 5 na't, biri Hazret-i Ali diğeri Hüseyin hakkında 2 medhiyye, 1 mi'râciyye, 25 kaside, 1 terci-i bend, 3 müsaddes, 2 terhib-i bend, 1 tahmis, 327 gazel, 1 müstezad, 19 kıt'a, 5 müfred, 5 tarih, 4 şarkı mukayyedir.

9) Yahya Efendi (Rağıb Paşa Kütüphanesi), No : 302/2.

Maddî ta'rif: 13,8 X 21 eb'adında, satırlar muhtelif ve bazı varaklarda mâilen yazılı ve 45 varaktır. Yazısı ta'lik, kâğat ince, cildi etrafı meşin istampa yaldızlıdır. Birinci ve son yapraklarda Nakîbü'l-Eşraf Mehmed Sıddık Efendi'nin vakıf mührü basılıdır.

1-20 inci varaklarda çoğu Nâbî'nin olmak üzere bazı Fârisî müteaddid fıkra ve gazel, 20-58 inci varaklarda Fasîh Divânı, 59-60 inci yapraklarda Fevzî ve Nefî'nin iki na'ti, 61-115 inci varaklarda Şeyhü'l-İslam Pîrî Zâde Sırrî'nin kasideleri ile Vecdî'nin bir kaç gazeli, 120-175 inci varaklarda Fıtnat Divânı, 176-180 inci varaklar yazısız, 181-194 üncü varaklar Türkçe,

Arabça, Farsça, bazı manzumeler yazılıdır. Sonda 24 sayfa yazısızdır.

Başlangıç : Yaprak 61.

Yem-i âteş hurûş-ı dilde oldukça sükûn peyda

Eder her dâğ-ı hasret tende bir gird-âb-ı hun peyda

Son

Sad bâr yâdigâr-ı salât u selâm ola

Ol Sadr-ı bezm-i hâssa ki Kerrûbiyân gelür

İstinsah tarihi ve kaydı : Yok.

Mündericat : 1 na't, 315 gazel vardır.

10) Fâzil Ahmed Paşa (Köprülü Kütüphanesi), No : 275/1.

Maddî ta'rif : 14,3 × 15,4 (yazı eb'adı 7,8 × 17,4) eb'adında, 19 satır ve 56 varaktır. Yazısı ta'lik, başlık cedveli yaldızlı, 2-65 inci yaprak cedvelleri kırmızı, kâğat Avrupa, cildi kahverengi meşindir. Başda ve bazı yapraklarda vakıf mühürleri basılıdır. 50-65 inci yapraklarda Bahâyi'nin 41 gazeli, 66-77 inci varaklarda Rüşdî Divânı, 104-119 uncu yapraklarda Kadızâde'nin Musiki risalesi ve nushanın sonunda numarasız iki varakta 6 tane mektup sûreti yazılıdır.

Başlangıç : *Nutk-âferin ki ...*

Son : varak 56

Görüp mesrûr dünyâyı didim ey Nâili târih

Donandı sû-be-sû âlem alındı kahr ile Uyvar

İstinsah tarihi ve kaydı : Yok.

Mündericât : 6 na't, 5 kaside, 1 terci'-i bend, 2 terkiib-i bend, 2 müseddes, 1 tahmis, 176 gazel, 4 rübâî, 4 tarih kayıtlıdır.

11) Es'ad Efendi (Süleymaniye Kütüphanesi), No : 2702.

Maddî ta'rif : 11,5 × 20,5 (yazı eb'adı 8 × 16), 17 satır ve 140 varaktır. Yazısı ta'lik, 1 ve 65 inci yaprak başlıkları güzel tezhibli, cedvel yaldızlı, söz başları kırmızı, kâğat âbâdî taklidi, cildi etrafı meşin üstüne ebrî kaplı ve miklebli.

İstinsah tarihi ve kaydı: Yok.

Başlangıç: *Nutk-âferin ki*

Son :

Nâili müstağni-i kâm-ı dü âlemdir gönül

Hazz eder nâ-kâmlıktan belki güm-nâm olmadan

Mündericât: 5 na't, Hz. Ali ve Hüseyin hakkında 2 medhiyye, 25 kaside, 1 mersiyye, 2 terhib-i bend, 3 müseddes, 1 tahmis, 3 hasbıhal, 3 na't, 2 kaside, bazıları fârisî 346 gazel (Naili'nin değil)*, 10 murabba', 1 müstezad, 6 tarih, 8 nazm, 4 rübâî, 5 kıt'a, 5 beyt vardır.

12) Üniversite Kütüphanesi, Türkçe yazmalar, No: 1877.

Maddî ta'rif: 13×19,5 eb'adında, 21 satır ve 97 varaktır. Yazısı ta'lik, kâğat âharlı ve ince, cildi arkası meşin üstü ebrî kâğat kaplı. 156 varaktan ibaret olan bu mecmuanın 1-14 üncü varaklarında Vecdî, 15-47 inci yapraklarında Seyyid Sabri, 48-115 inci yapraklarında Naili Dîvan'ları, 146-156 inci varaklarında tazihi bir fıkra ve bir kaç mektup sureti, Fârisî bazı beyitler yazılı, baş tarafında kütüphane mührü basılıdır.

Başlangıç:

Yem-i âteş

Son :

Yikanlar hâtır-ı nâ-şâdımı yarabbi şâd olsun

Benimeün nâ-murâd olsun diyenler ber-murâd olsun

İstinsah tarihi ve kaydı: Yok.

Mündericât: 359 gazel, 1 tahmis, 4 müseddes, 1 terhib-i bend, 7 murabba, 1 nazm, 1 na't vardır.

13) Üniversite Kütüphanesi, Türkçe yazmalar, No: 5460.

Maddî ta'rif: 11,7×23,5 (yazı eb'adı 8×19) eb'adında, 29 satır ve 88 varaktır. Yazısı ta'lik, cedvel bakır yaldızlı, kâğat âbâdî, cildi kahverengi kenar-sulu yumuşak meşindir. 39-48 inci varaklar yazısızdır. Baş tarafında III üncü Selim'in tuğra şeklinde ve kütüphanenin resmi mühürleri basılıdır.

İstinsah tarihi ve kaydı: Yok.

* Bu Divan'da, Naili'ye ait farsça gazel yoktur. Esasen başka divanlarda da farsça gazeline rastlanmamıştır.

Mündericat: 5 na't, 1 Hazret-i Ali medhiyesi, 1 mersiyye, 25 kaside, kardeşi hakkında 1 mersiyye, 1 terkiib-i bend, 3 müseddes, 1 tahmis, 2 nazım, 1 na't, 1 hilâliyye, 1 müstezad, 8 şarkı, bazıları sayfa kenarlarında 344 gazel, 8 kıt'a, 7 nazım, 6 tarih vardır.

Başlangıç:

Nutk-âferin ki

Son:

*Görüp mesrûr dünyâyı
Donandı,*

14) Üniversite Kütüphanesi, Türkçe yazmalar, No: 1372.

Maddî ta'rif: 13×20, 2 (yazı eb'adı 8,2×16) eb'adında, 17 satır ve 147 varaktır. Yazısı ta'lik, başlık ve ilk iki sayfa cedveli bakır yıldız, sâir cedvel ve söz başları kırmızı, kâğat sarımtırak, cildi kahverengi meşin, şemseli ve miklebli. Baş tarafında tüküphanе mührü basılıdır.

Başlangıç:

Nutk-âferin ki

Son:

*Budur cürmüm ki gam-hârım
Bana yâr olmadın gitdin*

İstinsah tarihi ve kaydı: Yok.

Mündericât: 5 na't, 1 Hazret-i Ali medhiyesi, 1 mersiyye, 30 kaside, 2 ilâhî, 3 hasb-ı hal, 1 na't, kardeşi için 1 mersiyye, 4 müseddes, 1 tahmis, 2 terkiib-i bend, 363 gazel, 6 tarih, 3 kıt'a, 5 rübâî, 5 beyt, 11 şarkı*, 1 müstezad, 10 nazım vardır.

15) Üniversite Kütüphanesi, Türkçe yazmalar, No: 1788.

Maddî ta'rif: 11 × 20,5 eb'adında, 13 satır ve 169 varaktır. Yazısı ta'lik, başlık ilk ve iki sayfa cedveli bakır yıldızlı, kâğat kalın âbâdî, cildi etrafı meşin, üstü kâğat kaplıdır. Baş tarafında 3 temellük kaydı yazılı ve kütüphanе mührü ile hususi 3 mühür basılıdır.

* Bu divanda 11 şarkı yoktur. Yalnız şarkı 4 ün 7-10. beyitleri ayrı bir yere yazılmıştır. Şarkı 4 ise 1-6 beyitlerden ibarettir. Eklenince şarkı tamamlanıyor.

Başlangıç :

Nutk-âferin ki...

Son :

Bir câm-ı mahabbet....

Bir güne dahi.....

İstinsah tarihi ve kaydı : Yok.

Mündericât : 5 na't, 1 Hazret-i Ali hakkında medhiyye, 1 mersiyye, 27 kaside, kardeşi için 1 mersiyye, 4 müseddes, 1 terhib-i bend, 1 tahmis, 2 na't, bazısı sayfa kenarlarında 388 gazel, 1 müstezad, 2 kit'a, 13 rübâî, 5 tarih, 4 şarkı vardır.

16) Üniversite Kütüphanesi, Türkçe yazmalar, No : 5457.

Maddî ta'rif : 12,5 X 23 eb'adında, 17 satır ve 146 varaktır. Yazısı ta'lik, kâğat sarımtırak, cildi etrafı meşin ebrî kaplı, kenar sulu ve mıkblebli, baş tarafında III üncü Selim'in tuğra şeklinde mührü ile kütüphane mührü basılıdır.

Başlangıç :

Nutk-âferin ki...

Son :

... Feotline târîh için ervâh-ı kuds

Adli kenâm eylesin Şir Ali ya ilâh (?)

İstinsah tarihi ve kaydı : Yok.

Mündericât : 5 na't, 1 Hazret-i Ali hakkında medhiyye, 1 mersiyye, 27 kaside, kardeşi için 1 mersiyye, 2 terhib-i bend, 4 müsaddes, 1 tahmis, 3 hasb-ı hal, 2 na't, 379 gazel, 1 müstezad, 19 nazım, kit'a ve rübâî, 5 beyt, 9 şarkı, 6 tarih vardır.

17) Üniversite kütüphanesi, Türkçe yazmalar, No: 5550.

Maddî ta'rif : 12,2 X 19 eb'adında, 21 satır ve 120 varaktır. Yazısı ta'lik, kâğat âharlı kalınca, cildi yeşil meşin kenar-sulu, baş tarafında 3 temellük kaydı yazılı ve kütüphane mührü basılıdır.

Başlangıç :

Nutk-âferin ki

Son :

Fevtine târih için... Adni kenâm..... (?)

İstinsah tarihi ve kaydı: Yok.

Mündericat : 5 na't, 1 Hazret-i Ali medhiyyesi, 1 mersiyye, 28 kaside, kardeşi için 1 mersiyye, 3 terkîb-i bend, 2 müseddes, 1 tahmis, 2 hasb-ı hal, 3 na't, 370 gazel, 1 müstezad, 12 nazım ve kit'a, 9 şarkı, 8 rübâî, 5 beyt, 5 tarih vardır.

18) Üniversite kütüphanesi, Türkçe yazmalar, No : 3249

Maddî ta'rif : 19 X 28,5 (yazı eb'adı 14,5 X 23) eb'adında, üç sütun üzerine 25 satır ve 42 varaktır. Yazısı nesh, başlık ve cedvel bakır yaldız, kâğat kaba, cildi arkası meşin, üstü kâğat kaplı, baş tarafında ve sonunda bir beyit ile bir temellük kaydı yazılı ve kütüphane mührü ile hususi bir mühür basılıdır.

Başlangıç:

Natk-âferin ki...

Son :

*Memnûnu yuz kıyâmete dek Nâili gibi
Tahrîk iden o şûh ise sen serq-i kaameti*

İstinsah tarihi ve kaydı: Yok.

Mündericat : 5 na't, 1 mersiyye, 14 kaside, 317 gazel vardır.

19) Prof. Bay Cavid Baysun yazması, 1.

Maddî ta'rif : 13 X 22 eb'adındadır, zer-efşan kâğat üzerine yazılmıştır, bazı yerde kâğat yeşil oluyor. Baştan eksik olan iki beyit sonradan ilâve edilmiştir. İstinsah tarihi 1008 olmak bakımından ikinci derecede eskidir. Fakat acemi bir hattat tarafından yazılmış olduğundan, aralarından bir çok varaklar düşmüş olduğundan o kadar şayan-ı i'timad değildir. Şarkılar, tarihler, kit'a, Rübâî ve müfredler yoktur. Aralarından bir çok yaprakların düşmüş olduğunu bazı kaside ve gazellerin yarım kalmasından istidlal ediyoruz:

20) Prof. Bay Cavit Baysun yazması, 127.

Maddî tarif: 12×20,5 eb'adındadır, kenarları altın çizgi ile su çekilmiş vişne çürüğü bir cilttir. Yazısı ta'lik ve yazılar altın çerçeve içinde, Faizî Divanı ile birliktedir. Bu divanda yalnız kasideler, bazı terci', terkib ve parçalar vardır. Gazeller: elif kaafiyesinde (1,2 ve 4) gazelleri olmak üzere 3 adet gazel vardır.

Yukardaki gazellerin sonunda müstensihin şu yazısı vardır:

*Nâil oldum Nâilî'nin Dîvanına
Yazdım anı sildim kalem itmâmına
. Süleyman hâtem
Düâ eder kâtibine benî Âdem*

Bu beyte göre hattatı Süleyman isminde bir zattır.

21) Bay Nail nüshası (Kitaplıklar tasnif komisyonu a'zasından).

Emnî isminde bir şâirin bir kaç güftesi ile birlikte bulunan bir nüshadır ki, başı sonu olmıyan birkaç varaktan ibâettir. Nâilî'nin şiirleri 13 varaktır. Müzehheb cedvelli ve harekeli nesh'dir.

Divanda olan şiirler: Na't 1/1-43 vardır, 44 ve 45 inci beytler bulunan sayfa düşmüştür, Kaside 21/23-40 beyitler vardır.

Gazellerden ı kafiyesi 1—10, ب 11—19, ت 20—27, ث 28, ح 29, د 30—33, ذ 36—45, 47 vardır. Diğerleri yoktur.